

СТАЛИЙ РОЗВИТОК, ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА

УДК 338.242

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ ЯК БАЗОВИЙ ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Кушнір Л.Л., к.е.н.

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

У статті узагальнено основні результати робіт з оцінювання природних ресурсів України в аспекті її економічного суверенітету та сталого розвитку. Природні ресурси трактуються як базовий фактор і ключовий актив сталого розвитку суспільного господарства. Розглянуто стан й економічну ефективність використання в новітній історії країни двох провідних груп природних ресурсів – земельних та мінерально-сировинних. Обґрунтовується необхідність збереження і відтворення природних ресурсів під національним контролем як основи для самостійного ухвалення рішень в економічній сфері.

Ключові слова: природні ресурси, базовий фактор, національна економіка, ресурсний дефіцит, екологічна криза, сталий розвиток.

Base results of investigation concerning the evaluation of national resources of Ukraine in the aspect of its economic sovereignty and sustainable development are generalized in the article. Natural resources as a basic and a key asset of sustainable development of public economy are treated. Condition and economic effectiveness of two leading groups of natural resources – land and mineral rough and using them in The Newest History of the country were researched. The need for retention and reproduction of natural resources under the national control, as a base for independent decision making in the economic sphere was grounded.

Key words: natural resources, base factor, national economy, resource scarcity, ecological crisis, sustainable development.

Актуальність проблеми. Релігія і наука розглядають природні ресурси Землі як безкоштовний дар природи, як результат вищого творіння умов для життя. Зведені теорією до рівня економічної категорії, вони вважаються «виробничим фактором, що не виготовляється, а наявний як природний об'єкт, однак в обмеженій кількості» [25, с. 323]. Завдяки такій

установці, що отримала поширення в економічній теорії і підтримується нею впродовж кількох останніх століть, природні ресурси безпосередньо не розглядаються як фактор розвитку національної економіки, а лише як джерело сировини й енергії для досягнення прагматичного завдання економічного зростання. Проблема рівноваги національної економіки, що теоретично дозріла в 1930-х рр., також розглядається в обхід природних ресурсів – через призму управління працею та капіталом.

Укоріненню означеної наукової традиції щодо трактування складу і ролі факторів розвитку національної економіки значною мірою сприяли і сподівання на безмежні можливості науково-технічного прогресу (НТП). Очікувалося, що НТП стане біосферо- й екологосумісним і дозволить подолати ресурсні обмеження природного характеру. Однак, цього не відбулося і нині є очевидним, що головним обмеженням економічного розвитку у XXI-му ст. (у тому числі і для вітчизняної національної економіки) буде дефіцит природних ресурсів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Аналіз розвитку української економіки може свідчити, що в останні 20 років відбувається виразне зростання значення в ній природно-ресурсного складника. До такого висновку схиляють праці І. Андрієвського, Б. Данилишина, М. Коржнева, В. Руденка, М. Хвесика, Є. Хлобистова, А. Шапара та ряду інших дослідників. Значне посилення позицій цього фактора в системі функціонування національного господарства ілюструють дані товарної структури зовнішньої торгівлі України. Зокрема, в 2011 р. сукупна частка в українському експорті мінеральних продуктів, деревини і виробів з деревини, недорогочінних металів та виробів з них сягнула 48,9 %. Водночас у структурі імпорту країни сукупна частка мінеральних продуктів, деревини і виробів з неї, виробів з каменю, гіпсу, цементу зросла до 38,3 % [23, с. 258]. Такі зрушення є одночасно як свідченням посилення сировинної орієнтації і сировинної залежності вітчизняної економіки, так і проявом поглиблення її спеціалізації у світовому ресурсному обміні та системі міжнародного поділу праці і мають слугувати серйозним сигналом для держави щодо корегування її економічного курсу.

Утім, дійсне значення природних ресурсів як базового фактора сталого розвитку національної економіки ще не критично сприймається українською державою. Про це можуть свідчити такі аргументи, як брак

єдиної загальнодержавної методики кількісної і вартісної оцінки природних ресурсів; відсутність стратегічного планування у їх використанні й відтворенні; неадекватні потребам видатки на фінансування об'єктів природно-заповідного фонду; мізерні запити з боку держави на проведення академічних досліджень дійсного стану, обсягів й ефективності використання природних ресурсів. Перший зі згаданих аспектів (кількісно-вартісна оцінка природних ресурсів країни, їх стан і масштаби використання), безумовно, є відправним пунктом у формуванні національної стратегії сталого розвитку, характеризується вагомими напрацюваннями, які на даному етапі досліджень потребують певного підсумку.

Метою роботи є узагальнення основних результатів робіт з оцінювання природних ресурсів України в аспекті її економічного суверенітету, аналіз ресурсної бази економіки країни на предмет підтримки в ній тенденції сталого розвитку та переходу до державної стратегії наукового природокористування.

Викладення основного матеріалу дослідження. Незважаючи на очевидне посилення ролі і значення природно-ресурсного фактора на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку української держави, «у сучасній практиці ресурсно-оцінювальних робіт вкрай обмаль інформації щодо конкретного досвіду та результатів їх виконання» [22, с. 39]. Це суттєво утруднює і без того не просте завдання визначення стану природних ресурсів України, обліку їх запасів та оцінки ефективності господарського використання.

По-перше, перехід української економіки на ринкові засади спричинив злам у методології виконання ресурсно-оцінювальних робіт. У радянський період розвитку господарства оцінювання природних ресурсів гальмувалося з ідеологічних причин (земля вважалась об'єктом загальнонародної власності) і спиралося переважно на витратний принцип. Вважається, що вперше означене завдання було реалізовано С. Струмиліним, який на основі власної методики оцінив природні ресурси країни [24].

По-друге, у наш час дані щодо оцінки природних ресурсів України, як правило, мають вибірковий покомпонентний (так званий галузевий) характер, що не дає змоги з достатньою об'єктивністю їх зіставляти, порівнювати між собою.

По-третє, існує проблема врахування фактора часу при визначенні ве-

личини і структури природних ресурсів держави (чи будь-якої території). Згідно з новітніми методиками ресурсно-оцінювальних робіт, часовий період, що характеризує сучасний стан природних ресурсів, наприклад, для земельних ресурсів становить 5–7 останніх років, для лісових багатств – 5 років. При цьому переоцінку природних ресурсів, на думку більшості науковців, слід проводити не частіше одного разу на 5–10 років [22, с. 39–40].

Нині зберігають актуальність три комплексні ресурсно-оцінювальні дослідження, виконані вітчизняними фахівцями впродовж 1990–2010-х рр. – наукова розвідка В. Руденка [21], здійснена на початку становлення державної незалежності України, доробки колективу фахівців Ради по вивченню продуктивних сил Національної академії наук України (РВПС НАНУ) [5, 18, 19] та Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України (ІЕП НАНУ) [2, 10, 26], виконані в аспекті дослідження національного багатства нашої держави. Що ж стосується оцінки природних ресурсів України, здійсненої в останні роки, то на погляд автора, на увагу заслуговує аналіз земель сільськогосподарського призначення, виконаний Н. Збагерською [9] та колективна монографія М. Коржнева, Ю. Шеляга-Сосонка, М. Курило та ін. [12].

Розрахована В. Руденком для міждержавних порівнянь на початку становлення незалежності України стартова вартість її природних ресурсів складала 53,95 млрд крб, або 62,4 млрд дол. США. За даними цього автора, провідні місця в структурі природних ресурсів України посідають земельні і мінеральні ресурси, на частку яких припадає 44,4 % та 28,3 % відповідно. На інші види природних ресурсів – водні, природні рекреаційні лісові та фауністичні – припадає 27,3 % їх загальної вартості (таблиця 1).

*Таблиця 1. Вартісна структура природних ресурсів України
(за даними В. Руденка, 1993 р.) [21, с. 94, 101]*

Види природних ресурсів	Вартість ресурсів, млн крб
Земельні ресурси	23 946,3
Мінеральні ресурси	15 244,8
Водні ресурси	7 054,8
Природні рекреаційні ресурси	5 201,4
Лісові ресурси	2 249,8
Фауністичні ресурси	255,7
Разом	53 952,8

За висновком В. Руденка, одним із негативних аспектів ресурсозабезпеченості економіки України є контрасти в показниках забезпеченості областей окремими видами природних ресурсів. Зокрема, за мінеральними ресурсами позиції областей різняться у 166 разів (Донецька і Херсонська), водними – 4,9 раза (Закарпатська й Одеська), земельними – 2,5 (Тернопільська і Луганська), лісовими – 2,6 (Львівська і Миколаївська), фауністичними – 8 (Полтавська і Тернопільська), природними рекреаційними – 2,7 (Одеська і Тернопільська), сукупними – 5,5 раза (Донецька і Волинська) [21, с. 148].

За даними РВПС НАНУ (нині – Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України), якими оперують вітчизняні науковці, загальна вартість природних ресурсів України за світовими цінами у 1996 р. становила 5 002 млрд дол. США: вартість земельних ресурсів складала 72 %, мінерально-сировинних – 26 %, інших видів ресурсів – близько 2 % (таблиця 2).

*Таблиця 2. Вартісна структура природних ресурсів України
(за даними РВПС НАНУ, 1996 р.) [11, с. 6]*

Види природних ресурсів	Вартість ресурсів, млрд дол. США
Земельні ресурси	3 602,5
Мінерально-сировинні ресурси	1 299,3
Водні ресурси	48,6
Лісові ресурси	27,2
Рекреаційні ресурси	24,4
Рослинний світ	0,1
Тваринний світ	0,2
Разом	5 002,3

Отже, результати ресурсно-оцінювальних робіт, отримані науковцями України на основі різних методик з інтервалом у кілька років, суттєво різняться. Однак, вони збігаються в тому, що найважливіші позиції у функціонуванні національної економіки посідають земельні та мінерально-сировинні ресурси, яким фактично і належить ключова роль у забезпеченні її сталого розвитку.

Просторовим базисом розвитку господарського комплексу України та сировинним складником і засобом праці в окремих його ланках є земельні ресурси. За характером використання земельного фонду у виробничому процесі розрізняють дві групи категорій земель. До першої належать землі сільськогосподарського призначення і лісового фон-

ду, де земля є головним засобом виробництва. Друга група – це землі всіх інших категорій, де земля є просторовим базисом для розміщення промисловості та інших галузей суспільного господарства. 42,8 млн га (70,9 %) території України займають землі сільськогосподарського призначення (таблиця 3).

Таблиця 3. Земельний фонд України станом на 01.01.2012 р. [17, с. 98]

Види основних земельних угідь	Площа, тис. га	Частка у загальному фонді, %
Разом (територія)	60 354,9	100,0
у тому числі:		
сільськогосподарські землі	42 776,9	70,9
ліси та інші лісовкриті площі	10 611,3	17,6
забудовані землі	2 523,2	4,2
води (території, що покриті поверхневими водами)	2 422,8	4,0
відкриті заболочені землі	980,1	1,6
інші землі	1 040,6	1,7

Формування ринкових відносин в Україні не принесло очікуваного швидкого успіху у вирішенні таких важливих суспільних завдань, як забезпечення сталого розвитку та наукового природокористування в аграрній сфері. Акцентування державної політики в аграрній сфері на прискореній і недостатньо вмотивованій приватизації землі викликало руйнування великого товарного сільськогосподарського виробництва, проте не було ефективним в утворенні нових продуктивних виробничих форм. Як наслідок, протягом 1990–2008 рр. площі сільгоспугідь, якими користувалися товаровиробники, скоротилися на 8,6 млн га. Якщо в 1990 р. у товарному сільськогосподарському виробництві використовувалося 38 705,4 тис. га сільськогосподарських угідь (92 % їхньої загальної площі), то в 2008 р. – 30 110,4 тис. га (72,3 %) [20, с. 3, 8] (таблиця 4).

Таблиця 4. Динаміка площ сільськогосподарських угідь у товарному сільськогосподарському виробництві України в 1990–2008 рр., тис. га [20, с. 8]

Показник		1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2008 р.
1	2	3	4	5	6	7
	всього	42 030,3	41 852,9	41 827,0	41 722,2	41 625,8
Сільськогосподарські угіддя	у товаровиробників (с.-г. підприємства, фермерські господарства)	38 705,4	35 184,0	32 184,7	30 468,1	30 110,4

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4	5	6	7
Динаміка скорочення сільсько-господарських угідь	всього	–	177,4	203,3	308,1	404,5
	у товаро-виробників (с.-г. підприємства, фермерські господарства)	–	3 521,4	6 520,7	8 237,3	8 595,0
Рілля	всього	33 571,1	33 286,2	32 563,6	32 451,9	32 473,4
	у товаро-виробників (с.-г. підприємства, фермерські господарства)	31 245,1	29 185,5	27 173,8	26 362,5	26 334,4
Динаміка скорочення ріллі	всього	–	284,9	1 007,5	1 119,2	1 097,7
	у товаро-виробників (с.-г. підприємства, фермерські господарства)	–	2 059,6	4 071,3	4 882,6	4 910,7

Попри складні і далеко неоднозначні соціально-економічні трансформації, що відбулися у вітчизняному суспільстві в останні два десятиліття, Україна залишається однією з найбільш забезпечених країн у світі за площею орної землі в розрахунку на 100 осіб населення – 71,2 га [23, с. 23, 151]. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця), Україна серед європейських країн поступається лише Республіці Білорусь – 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді (1,43 га) та Російській Федерації (0,85 га ріллі на одну особу). При цьому 73 % ріллі України становлять родючі чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти. За оцінками різних експертів, потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення сягає межі від 150 до 500 млн осіб. З огляду на значний потенціал земель сільгосппризначення аграрне виробництво в Україні є однією з провідних галузей економіки і забезпечує близько 8,2 % валового внутрішнього продукту, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень [28].

Разом із тим, територія України характеризується надзвичайно висо-

ким показником сільськогосподарської освоєності, що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. Навіть зі зниженням за останні роки цей показник превалює над аналогічними у більшості країн світу. Порівняно з європейськими країнами, орні землі яких займають 30–32 % загальної площі суходолу, розораність українських земель досягає 53,8 % за рахунок скорочення площ лісів, сіножатей і пасовищ [17, с. 98]. Унаслідок цього змінюється мікроклімат, рівень залягання ґрунтових вод, активізуються процеси аридизації й опустелювання земель, розвивається водна і вітрова ерозія, що зумовлює падіння родючості ґрунтів, деградацію й зниження продуктивності агроєкосистем та унеможлиблює їх сталий розвиток, з яким пов'язана екологічна й продовольча безпека країни.

Залишається стійкою тенденція до погіршення найважливіших для розвитку рослинництва характеристик ґрунтів, а саме – зменшується вміст гумусу, підвищуються кислотність і засоленість, зростає забруднення хімічними речовинами та поширюється ерозія земельних угідь. Основна причина погіршення найважливіших для розвитку рослинництва характеристик ґрунтів і нестабільної врожайності – падіння технологічного рівня виробництва, недостатнє забезпечення матеріальними ресурсами, а також наслідки довготривалої тенденції зміни клімату та погіршення екологічного стану довкілля [6, с. 380–381].

Значної шкоди екології земельних ресурсів України та можливості сталого розвитку її аграрної сфери завдала катастрофа на Чорнобильській АЕС. Радіонуклідами забруднено понад 4,5 млн га земель у 74 регіонах 11 областей держави, у тому числі 3,1 млн га орних земель. З обороту вилучено 119 тис. га сільгоспугідь, зокрема 65 тис. га ріллі. Дослідження ґрунтів на предмет їх радіоактивного забруднення показали, що в 12 обласних регіонах України радіоактивним цезієм забруднено 8,5 млн га сільськогосподарських угідь, що негативно позначається на якості сільськогосподарської продукції. Площа сільськогосподарських угідь, забруднених радіоактивним стронцієм, становить 8,5 млн га й охоплює землі тих областей, де було здійснено великомасштабні роботи з осушення заболочених і перезволожених земель [15]. З огляду на значний рівень забруднення таких земель, землеробство на них здійснюється із застосуванням дезактиваційних заходів.

Таким чином, узагальнення результатів економічної оцінки земельних ресурсів України, їх кількісного і якісного стану, динаміки й ефективності використання можуть свідчити, що даний вид ресурсів відіграє ключову роль у забезпеченні економічного суверенітету нашої держави та є провідним елементом її ресурсної бази щодо можливості сталого розвитку аграрного сектора.

У той же час, як зазначають фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, інвентаризацію земель в Україні не завершено, а тому наявні відомості про стан земельних ресурсів та землекористування не можна вважати достовірними. Відсутня інформація про якісний стан ґрунтового покриву, адже бонітування ґрунтів на землях сільгосппризначення востаннє було проведено у 1993 р., тоді як ст. 16 Закону України «Про оцінку земель» від 11.11.2003 р. № 1378-IV передбачено, що бонітування ґрунтів на землях сільгосппризначення має проводитись не рідше, ніж один раз на 7 років. Аналогічний стан і з економічною оцінкою земель, яка, відповідно до ст. 17 Закону України «Про оцінку земель», повинна проводитись на землях сільськогосподарського призначення незалежно від форм власності не рідше, ніж один раз на 5–7 років згідно з державними стандартами, нормами і правилами. Фактично ж останній (третій) тур економічної оцінки земель в Україні був проведений ще в 1988 р. за результатами господарювання 1981–1987 рр. [27].

Виключно важливими в аспекті укріплення економічного суверенітету нашої держави та формування тенденції сталого розвитку в промисловому секторі національної економіки є ресурсно-оцінювальні роботи щодо її мінерально-сировинної бази. За групою мінерально-сировинних ресурсів Україна належить до числа провідних держав світу. Вартість розвіданих в Україні сировинних запасів оцінюється наближено в 7 трлн дол. США [14, с. 9]. За запасами і видобутком залізних, марганцевих, титано-цирконієвих руд і багатьох видів неметалевої сировини наша держава донедавна посідала провідне місце серед країн світу. Це забезпечувало близько 5 % світового видобутку корисних копалин і продуктів їх переробки на суму понад 20 млрд дол. США. Більше як третину надходжень від експорту Україна отримувала від реалізації мінерально-сировинної продукції. Однак, за оцінками експертів, за низкою корисних

копалин Україна давно пододала пік Хаберта (максимальний видобуток, після якого починається зниження видобутку корисної копалини): за нафтою з конденсатом – у 1972 р. (14,3 млн т), природним газом і вугіллям – у 1976 р. (відповідно 68,7 млрд м³ і 218,0 млн т), залізною рудою – у 1978 р. (127,3 млн т), марганцевою рудою – у 1979 р. (7,4 млн т), за виробництвом цементу – у 1988 р. (23,5 млн т) [13, с. 29].

Незважаючи на це, Україна зберігає потужну мінерально-сировинну базу. У надрах країни виявлено понад 20 тис. родовищ і рудопроявів 95 видів корисних копалин, з яких 8 081 родовище має промислове значення й обліковується Державним балансом запасів корисних копалин, 2 868 родовищ освоєно промисловістю. За обсягом розвіданих запасів вугілля (7,5 % світових запасів), залізних (15 %), марганцевих (42,8 %) і титано-цирконієвих руд, графіту, каоліну, калійних солей, сірки та ряду інших копалин Україна є однією з провідних країн світу [17, с. 113]. За запасами ряду видів мінерально-сировинних ресурсів Україні належить провідне місце серед країн Співдружності Незалежних Держав (СНД). Тут зосереджено понад 20 % промислових запасів залізної руди і природних горючих газів СНД, понад 80 % марганцевих руд, понад 50 % промислових запасів кам'яного вугілля європейської частини СНД, 53 % ресурсів мінеральних фарб, близько 40 % запасів первинного каоліну, графіту, флюсових вапняків, близько 80 % запасів бентонітових глин, 10 % запасів кам'яної солі [1].

Мінеральні ресурси України є основою функціонування і розвитку видобувних та переробних галузей національної економіки. З видобутком та використанням корисних копалин пов'язано 48 % промислового потенціалу України і до 20 % її трудових ресурсів. Ці показники наближаються до показників розвинених країн з потужною гірничодобувною промисловістю, де зосереджено від 20 до 40 % загальних інвестицій та до 20 % трудових ресурсів [16, с. 106]. На даний час в Україні у значних обсягах здійснюється видобуток кам'яного вугілля (1,5 % світового), товарних залізних (4,5 %) та марганцевих (9 %) руд, урану, титану, цирконію, графіту, каоліну (18 %), нерудної металургійної сировини (кварцитів, флюсових вапняків і доломітів), хімічної сировини (кам'яної солі) тощо [17, с. 114]. Інформацію про зміни, що відбулися у виробництві деяких

видів продукції гірничодобувної промисловості, наведено в таблиці 5.

Таблиця 5. Динаміка погашення запасів основних видів корисних копалин України за період 2004–2011 рр. [17, с. 116]

Корисні копалини	Видобуток корисних копалин							
	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Вугілля кам'яне, млн т	54,7	52,8	53,0	50,0	50,9	48,0	49,3	54,4
Залізна руда, млн т	154,0	160,2	159,6	170,3	158,7	145,3	163,9	174,2
Марганцева руда, млн т	5,2	5,6	5,6	5,8	5,1	2,7	4,8	3,4
Сіль кухонна, млн т	5,5	6,7	7,2	7,2	4,8	5,6	4,4	6,4
Глини бентонітові, тис. т	201,9	551,4	455,8	401,8	243,6	182,9	238,6	276,7
Вапняк флюсовий, млн т	25,8	25,2	26,0	27,1	24,1	16,6	3,7	20,5
Камінь будівельний, млн м ³	23,4	22,1	24,2	33,0	37,0	25,9	30,0	32,9
Сировина цементна, млн т	13,9	15,4	17,4	19,9	19,6	8,2	8,2	11,5

Динаміка видобутку деяких видів корисних копалин, наведена у таблиці 5, може свідчити, що протягом 2004–2011 рр. найвищі темпи зростання були в групі корисних копалин для будівництва. Загалом, постійне зростання гірничодобувної промисловості спостерігалось починаючи з 2000-х рр.: якщо у 2001 р. обсяг реалізованої продукції галузі (крім видобутку паливно-енергетичних корисних копалин) становив 6,9 млрд грн, або 3,2 % у загальному обсязі промислової продукції, то в 2010 р. обсяг продукції збільшився майже у 8 разів – до 54,7 млрд грн, при цьому питома вага гірничодобувної промисловості зросла в 1,6 раза і досягла 5,1 % [16, с. 153]. Однак, до рівня 1991 р. наблизився видобуток лише рудної і нерудної сировини для чорної металургії.

Майже дві третини своїх потреб у мінеральній сировині та продуктах її переробки Україна забезпечує за рахунок продукції власного виробництва, причому частка власної продукції з року в рік зростає, і лише близько третини – завдяки імпорту (таблиця 6).

Недоліками вітчизняної мінерально-сировинної бази є обмеженість ресурсів вуглеводнів – нафти та природного газу, а також відсутність (за деякими винятками) кольорових і рідкісних металів, найважливіших агроруд та деяких інших копалин. У зв'язку з цим виникає потреба в імпорті таких видів сировини і металів, як боксити, магнезит, плавіко-

вий шпат, мідь, свинець, цинк, олово, нікель, хром, молібден, вольфрам та рідкісноземельні елементи.

Таблиця 6. Динаміка потреб національної економіки України в продукції мінерально-сировинного комплексу [3, с. 51]

Роки	Виробництво в Україні, млн грн	Експорт з України, млн грн	Імпорт в Україну, млн грн	Потреба, млн грн	Імпорт до потреби, %	Використання власної продукції, %
2000	110 727,1	48 849,3	40 162,0	102 039,8	39,4	60,6
2001	122 288,9	49 025,0	41 632,8	114 896,7	36,2	63,8
2002	134 106,3	51 883,1	43 078,0	125 301,2	34,4	65,6
2003	167 109,6	71 212,2	53 129,7	149 027,1	35,7	64,3
2004	249 270,9	100 631,5	69 184,4	217 823,8	31,8	68,2
2005	290 977,6	106 735,6	76 014,5	260 256,5	29,2	70,8
2006	339 313,3	117 763,6	91 623,4	313 173,1	29,3	70,7
2007	450 324,4	140 334,3	118 129,5	428 119,6	27,6	72,4

В умовах сьогодення через нестачу коштів на геологорозвідувальні роботи, обсяги яких скоротилися у 3–4 рази, темпи і масштаби відтворення власної мінерально-сировинної бази країни не задовольняють її потреб. Подальше зволікання з ужиттям дієвих заходів зумовить нестачу деяких видів власної мінеральної сировини, зниження рівня захисту національних інтересів. Крім традиційного імпорту нафти, газу, деяких кольорових і рідкісних металів, коксівного вугілля, магнетиту, плавикового та польового шпату, Україна вже сьогодні ввозить сірку, яку до 1992 р. експортувала щороку в обсягах 1,5–2,9 млн т [7]. До того ж низькою залишається ефективність використання природних ресурсів: лише близько 12 % мінеральної сировини надходить у виробництво (у західних країнах – близько 60 %) [14, с. 9], а все інше потрапляє у відвали, де в концентрованому і напівконцентрованому стані містяться численні цінні компоненти.

За останні 5–15 років підтверджено реальні можливості щодо подальшого приросту запасів вуглеводнів, відкриття і розвідки родовищ нових для України корисних копалин – золота, хрому, міді, свинцю, цинку, молібдену, рідкісних та рідкісноземельних елементів, літію, ніобію,

танталу, фосфоритів, флюориту, агрохімічної та каменесамоцвітної сировини та деяких інших. Саме в них існує гостра потреба, пов'язана з необхідністю створення умов, за яких збільшиться експортний потенціал держави. Розвиток наукоємних технологій визначає сталу світову тенденцію до збільшення споживання рідкісних металів. Україна має можливість створити потужні виробництва цього профілю. Експортний потенціал мінерально-сировинного комплексу можна збільшити в 1,5–2 рази, імпорт мінеральної сировини (без вуглеводнів) – скоротити на 60–70 %. Загалом це може дати щорічну економію у 5–6 млрд дол. США [17, с. 114].

З формуванням попиту на якісну високотехнічну продукцію з мінеральної сировини та розширенням внутрішнього ринку загостриться проблема спроможності переробних галузей промисловості забезпечити такий попит. Стає нагальною необхідністю їх реформувати, вивести застаріле обладнання, оснастити виробництво прогресивними технологіями, забезпечити якісними і відносно недорогими ресурсами. 21 квітня 2011 р. Президент України В. Янукович підписав закон № 3268-VI «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» [8]. Внесені зміни дозволять продовжити дію програми до 2030 р. і стосуються оцінки загального стану мінерально-сировинної бази України, змісту напрямків по видах мінеральної сировини, механізмів та очікуваних результатів її реалізації.

Висновки. Обґрунтування факторів сталого розвитку системи національної економіки – надзвичайно складна і суперечлива тема, дослідження якої виходить далеко за межі даної статті. Втім, стрижневий аспект цієї теми добре зрозумілий: для самостійного ухвалення рішень в економічній сфері держава повинна мати надійну ресурсну основу.

Узагальнення основних результатів робіт з економічного оцінювання природних ресурсів нашої держави дозволяє стверджувати, що дана група ресурсів була і залишається базовим фактором сталого розвитку суспільного господарства України, основою її економічного суверенітету в новітній історії країни. Безумовно, без належного рівня розвитку людського й фізичного капіталу формувати тенденцію сталого розвитку національної економіки в осяжному майбутньому не уявляється

можливим. Однак, не варто і перебільшувати можливості НТП щодо подолання ресурсних обмежень розвитку природного характеру: НТП ніколи не покриє потреби людей у споживанні енергії, продуктах харчування, у воді та екологічно прийнятних умовах існування. Слід тверезо усвідомлювати, що через швидкість інноваційних змін у людському господарстві біосфера не встигає реагувати на них пристосуванням біологічних видів. У цьому і полягає основне ресурсне обмеження розвитку системи національної і світової економіки. Одночасно таке обмеження вказує на найактуальніший напрям подальших наукових розробок у контексті завдання сталого розвитку – це перехід до державної стратегії наукового природокористування.

Істотним нюансом у цій проблемі є те, що в умовах ринкової економіки основний масив рішень приймається не державою, а корпораціями і приватними особами. Однак, в Україні, де провідна роль у прийнятті стратегічних рішень належить не широким верствам власників, а олігархічним силам, «господарі великого капіталу вельми зацікавлені в максимально вільній експлуатації природних ресурсів, що складають основу їхнього капіталу. Головне для них – зберегти й надалі за собою право присвоювати переважну частку прибутку від продажу природних ресурсів» [4, с. 23]. Тому перехід до державної стратегії наукового природокористування має включати такі механізми, які б забезпечили його раціоналізацію на основі поєднання приватних і суспільних інтересів.

Таким чином, ключовим моментом в обґрунтуванні факторів сталого розвитку національної економіки є визначення тих активів (а відповідно, і тих рішень), які повинні знаходитися під національним контролем для забезпечення економічного суверенітету. Все вказує на те, що за умови прийняття державної стратегії наукового природокористування саме природні ресурси дозволять забезпечити можливість прийняття самостійних рішень у сфері національних інтересів та успішно протистояти глобалізаційному тиску.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський І.Д. Економіка мінерально-сировинного комплексу України поступово виходить з кризового стану [Електронний ресурс] / І.Д. Андрієвський. – Режим доступу: <http://andrievskiy.wordpress.com/category/>.
2. Бобух І.М. Оцінка національного багатства в контексті світового досвіду / І.М. Бо-

- бух // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 24–39.
3. Бодюк А. Глобальні потреби економік країн у розвідці надрових ресурсів / А. Бодюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія. – 2010. – № 10. – С. 51–56.
  4. Горбулін В.П. Стратегічне планування : вирішення проблем національної безпеки : [монографія] / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
  5. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України : [монографія] / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, Я.В. Коваль, О.С. Новоторов / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Б.М. Данилишин (ред.). – К. : РВПС України, 1999. – 716 с.
  6. Економічний розвиток України : інституціональне та ресурсне забезпечення : [монографія] / О.М. Алімов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін. – К. : Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
  7. Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3268-17>.
  8. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» від 21 квітня 2011 р. № 3268-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3268-17>.
  9. Збагерська Н.В. Удосконалення методологічних та методичних основ економічної оцінки природних ресурсів : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.08.01 [Електронний ресурс] / Н.В. Збагерська; Укр. держ. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне, 2003. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2003/03znpvopr.zip>.
  10. Капіталізація економіки України : [наук. доп.] / [В.М. Геєць, А.А. Гриценко, О.І. Барановський та ін.] ; за ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2007. – 220 с.
  11. Коржнев М.М. Природно-ресурсний аспект розвитку України : [монографія] / М.М. Коржнев, Ю.Р. Шеляг-Сосонко, І.Д. Андрієвський та ін. / Проект програми ООН сприяння сталому розвитку в Україні. – К. : Видавничий дім «КМ Academia», 2001. – 107 с.
  12. Коржнев М.М. Розвиток України в умовах глобалізації та скорочення природно-ресурсного потенціалу : [монографія] / М.М. Коржнев, Ю.Р. Шеляг-Сосонко, М.М. Курило та ін. / Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Інститут телекомунікації і глобального інформаційного простору. – К. : Логос, 2009. – 195 с.
  13. Коржнев М.М. Природно-ресурсний чинник у виборі вектора розвитку України / М.М. Коржнев, Ю.Р. Шеляг-Сосонко, Є.О. Яковлев // Стратегічна панорама. –

2006. – № 3. – С. 27–34.
14. Люта Н.Г. Екологічний стан довкілля та європейські перспективи України / Н.Г. Люта // Мінеральні ресурси України. – 2011. – № 1. – С. 6–11.
  15. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні. – К. : Вид-во Раєвського, 1997. – С. 66.
  16. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254 с.
  17. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K, 2012. – 258 с.
  18. Національне багатство України : [монографія] / За ред. С.І. Дорогунцова. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 224 с.
  19. Природно-ресурсна сфера України : проблеми сталого розвитку та трансформацій : [монографія] / Під загальною редакцією чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К. : ЗАТ «Нічлава». 2006. – 704 с.
  20. Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. Аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2011. – 29 с.
  21. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України : [монографія] / В.П. Руденко. – Львів : Світ, 1993. – 240 с.
  22. Руденко В.П. Сучасні проблеми еколого-економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу України / В.П. Руденко // Геоінформатика. – 2009. – № 4. – С. 38–42.
  23. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка ; Відп. за вип. О. Е. Остапчук. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
  24. Струмилин С.Г. О цене «даровых благ» природы / С.Г. Струмилин // Вопросы экономики. – 1967. – № 8. – С. 61–72.
  25. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи / Пер. с англ. со 2-го изд. – М. : «Дело ЛТД», 1995. – 864 с.
  26. Шумська С.С. Національне багатство: методологічні підходи та оцінки по Україні / С.С. Шумська // Економічна теорія. – № 4. – 2006. – С. 62–76.
  27. Щодо удосконалення організаційно-економічних методів управління сільськогосподарським землекористуванням. Аналітична записка НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/702/>.
  28. Юрченко А.Д. Сучасна земельна політика України / А.Д. Юрченко, Л.Д. Греков, А.М. Мірошніченко, А.В. Кузьмін. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 260 с.